

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A MUNKÁSSÁG

A felvilágosodás nyomán kialakult új társadalmi és gazdasági rendszer súlyos kihívást jelentett az államhatalommal összefonódott, feudális kötöttségeiben megmerevedett katolikus egyház számára. A francia forradalom elszánt egyházellenes támadása csak megmerevítette a középkorból örökölt egyházi rendet. Ugyanakkor a polgári társadalmi értékrend európai terjedése, az egyház és állam szétválasztására irányuló küzdelem, valamint a liberális szellemű tőkés gazdálkodással párosuló ipari forradalom kitermelte az ipari központokba települő, vidéki társadalmi és gazdasági háttéréből kiszakított proletáriátust.

A folyamat természetesen országonként változó ütemben és eltérő kísérő jelenségek között ment végbe. És ennek megfelelően különböző elméleti és gyakorlati válaszok születtek a jelenségek orvoslására, - gyakorlati megoldására. Hadd emeljem ki ezek közül a Marx Károly elméleti, racionalista szocializmusát időben megelőző francia katolikus gondolkodókat, akik az 1789-es forradalomra reagálva előbb tradicionális válaszokat adtak. A forradalmat megelőző társadalmi viszonyok rehabilitálásával kísérleteztek és befolyásolták a francián kívül a németországi és a belgiumi katolikus értelmiség gondolkodását. Tradicionálisunk a felvilágosodás, a forradalom és a polgári demokrácia eszmevilága ellen irányult. Ebben a 19. század elejét meghatározó eszmeiségből tör ki éppen egyik harcostársuk Félicité Robert Lamennais. Az ír és a belga katolikus mozgalmak hatására 1830-tól az egyház és a demokrácia szövetségének elméleti és teológiai megalapozásán dolgozott. A breton származású abbé és a L'Avenir című folyóirat köré tömörülő társainak szellemi kísérlete azonban határozottan szembe találta magát a hivatalos egyházi vezetéssel. Az volt a véleményük, hogy a társadalom szélére szorult rétegek iránt a keresztény egyházak felelősséggel tartoznak, különösen határozott elutasítást váltott ki XVI. Gergely pápából, aki az 1831-ben megjelent "Mirari vos", majd 1834-ben kiadott "Singurali nos" kezdetű enciklikájában határozottan szembeszállt a demokratikus és szociális igazságot kezdeményező katolikus gondolkodókkal. Ezekre válaszolt Lamennais 1834-ben a "Parol d' un croyant", "Egy hívő szava" kezdetű művében, amely már szenvedélyes keresztény kiáltvány volt az elnyomottak, az akkor kibontakozó szegény, kiszolgáltatott proletáriátus felszabadítására. Pap létére így érvelt:

"Elmúlt az az idő, amikor az egyház a katolikus fejedelmekre támaszkodhat. Európában felemelkedőben van a demokrácia gondolata és erősödik a nép nagykorúsága. Nem a gazdagok, hanem a szegény néprétegek lehetnek a kereszténység jövőjének alapja. A katolicizmusnak ahhoz, hogy tovább tudjon lépni a kereszténydemokrácia felé, konkrét formában kell megnyilatkoznia a szociális kérdésben." Gondolatmenetét így folytatta:"... ez a tudatlan

rongyos nép, amely naponta napi munkájából él, a társadalomnak még legegészségesebb része, benne látjuk a legtöbb józan észet, a legtöbb igazságot, a legtöbb emberséget. Mások félnek tőle, én reménykedem benne." Elkeseredés jut kifejezésre szavaiban, és abban is, hogy kilépett az egyházból és kiközösítve halt meg, míg eszmei társai inkább visszahúzódtak radikális gondolataiktól, mint Jean Baptist Lacordaire, aki domonkos hitszónokként hirdette a keresztény szociális megújulás követelményét világhírű konferencia beszédeiben. A párizsi Notre Dame-ban keményen támadta a felvilágosodás és liberalizmus eszmevilágát. És hadd említsem még ebből a szellemi körből Charles de Montalambert publicistát és államférfit, aki tovább vitte Lammennais gondolatrendszerét. Könyvében feldolgozta Magyarországi Szent Erzsébet történetét és hatását, amelyért a Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező tagjává választotta.

A francia progresszív katolikus gondolkodók hatására, velük egy- időben a német nyelvterület számos katolikus filozófusa, gondolkodója is felismerte a szociális kérdés korszakos jelentőségét.

A felvilágosodás racionalizmusára reflektáló német romantikus gondolkodók egész sora vonult fel a hivatalos egyház merevségével és az akkor már erősödő szocialista eszmeiséggel szemben. A német nyelvterületről kiindulva a katolikus romantikus irányzat egyik legjelentősebb alakja Joseph Görres (1779-1849) filozófus volt Clemens Brantanove (1778-1842) a miszticizmusba hajló íróval együtt.

Az 1820-ban alapított híres Müncheni Kör szellemi hatása messze a német kultúrkörön túl is érvényesült.

A hivatalos tanítóegyház ellenállása polgári demokrácia liberális szellemiségével és az ezzel párhuzamosan feltörő keresztény szociális és demokratikus gondolattal szemben kétoldalú küzdelemre kényszerítette az egyház fejét. A XVI. Gergelyt követő IX. Pius ugyan kezdetben megértést tanúsított a demokratikus társadalmi és szociális törekvésekkel szemben, de főleg az egyházi állam veszélyeztetettsége következtében az 1864-ben kiadott "Quanta cura" kezdetű enciklikájában és a hozzá csatolt "Syllabus errorum"-ban újból kifejtette a hivatalos egyház elítélő álláspontját a racionalista, liberális törekvésekkel és természetesen a szocializmussal, továbbá számos az egyház és állam közti viszonyt érintő, Róma véleményével nem egyező felfogással együtt. Mindez azonban nem tudta megállítani azt a szellemi folyamatot, amely elsősorban a német nyelvterületen tört elő a proletáriátus helyzetének javítására irányuló elvi és gyakorlati megnyilatkozásokban.

Adam Müller (1779-1829) a 18. század fordulóján, mint Ausztriában diplomáciai szolgálatot teljesítő jogász, állambölcselelő 1816-ban rámutatott arra, hogy a korlátlan gazdasági

verseny elve, a nyomában kialakult tömeges társadalmi nyomor embertelen és antiszociális, és a munkavállalók kiszolgáltatottságának elfogadhatatlan formáját hozta létre. Ezt megelőzően már 1808-ban beszélt Drezdában a dolgozók tömeges nyomoráról és követelte a munkások megbecsülését. Olyan társadalmi rend megvalósítását sürgette, amelyben a tőke és a munka egyensúlyban áll. Konkrét javaslatot terjesztett elő munkás-takarék- pénztárak felállítására. Hatására alakult meg Ausztriában az Első Osztrák Takarékpénztár. Igaz ugyan, hogy utópista, romantikus gondolatai nem hozták meg a tőke és a munka intézményesen ellenőrzött egyenjogúságát. A vele egy időben jelentkező Franz von Baader angliai tapasztalatai alapján 1816-ban megjelent emlékiratában már megállapította, hogy "... a munkáskérdést nem lehet jótékonykodással megoldani, szükség van munkás érdekképviselőkre, amelyek Angliában már megkezdték tevékenységüket. Végző cél a proletáriátus beintegrálása a polgári társadalomba", - fejtette ki Baader.

A liberális, monopolhelyzetben lévő tőkés gazdálkodás romantikus, katolikus bírálatával szemben realiztikusabb álláspontot képviselt Franz-Josf Buss (1803-1878). A szegény, hétgyermekes szabómester legidősebb fiából lett freiburgi egyetemi tanár, 1837-ben a badeni kamarában mondta el a szociáltörténetben híressé vált beszédét a munkásvédelemről. Egy gyáron belüli törvényes munkaügyi szabályzatot vázolt fel az úgynevezett "Fabrikrede" -ben. Részletesen kidolgozott programja szerint a munkás védelme az állam kötelessége. Szerinte az államnak aktív szerepet kell vállalnia a munkaügyi és piaci kérdések szabályozásában és biztosítani kell az egyensúlyt az agrár-, az ipari és pénzgazdálkodás között. Ugyanakkor a munkásságnak meg kell adni a jogot érdekeinek képviselőjére, továbbá saját takarékpénztárak és betegsegélyzők létesítésére. Konkrét javaslata volt, hogy a munkások maguk választott képviselőinek legyen joguk a parlamentben megjelenni mint szószólóknak és előadni panaszait, vágyait. Segítse őket ebben a klérus, ha már másként nincs joguk részt venni a parlament munkájában.

A felsoroltak szociálpolitikai hagyatékát vállalták fel és folytatták Németországban a Reichensperger testvérek Peter Franz és August. Különösen Peter mint jogász, a romantikus elődöknél sokkal realisabban értelmezte a szociális probléma gazdasági és társadalmi megoldásának módszereit. Mindketten sürgették egy szociális érzékenyséű adórendszer bevezetését, takarékpénztárak szervezését, a belföldi gazdaságot védő vámrendszert, továbbá szegényházak, gyermekóvóhelyek, szabad iskolák és népkönyvtárak felállítását. Méltányosnak találták a munkavállalók nyereségrészesedését a vállalatok tiszta nyereségéből, gazdasági összefogásra és szövetkezetek szervezésére biztatták a munkavállalókat és 12 szószóló befogadását javasolták a parlamenti munkába a munkásság érdekeinek képviselőjére. A

kísérletek között megjelenik már az üzemi tanács gondolata is. Mindkettőjüket úgy tekinthetjük, mint a német keresztény-szakszervezeti mozgalom és a későbbi keresztény Centrumpárt előkészítőit és a katolikus egyház szabadságának védelmezőit a porosz állam önkényével szemben.

A századforduló közepén azonban két katolikus pap, Adolf Kolping, a pásztorcsaládból származó zseniális ifjúságnevelő és az arisztokrata származású Wilhelm Emmanuel Ketteler hozza meg azt az elméleti és gyakorlati fordulatot a katolikus szociális elkötelezettségben, amelynek máig tartó hatása tagadhatatlan az egyház szociális tanításában.

Kolping életművét, a céhszervezet felbomlása következtében háttérnélkülvé vált iparostanonc-mozgalom sikerét, talán nem szükséges részletesen ismertetnem. Magyarország ennek a nemzetközi mozgalomnak egyik legfejlettebb tartománya volt, és ma is életerős, új hatásai talán közismertek.

Ketteler, mint mainzi püspök, korszakalkotó egyénisége volt a katolikus társadalomelmélet kidolgozásának. A tomista filozófia, főleg a természetjogi gondolkodás korszerű megfogalmazójaként új távlatot nyitott a társadalmi kérdések megítélésében. Az 1864-ben megjelent "Kereszténység és munkáskérdés" című könyvével gyakorlati irányba terelte a romantika szociálfilozófiáját. 1869-ben 10.000 munkás előtt tartott, majd a fuldai püspökkari konferencián elhangzott beszédének máig érvényes üzenete van. Püspöktársait arra figyelmeztette, hogy "az egyház képtelen a Jézus Krisztustól ráruházott feladatot, millió és millió hívőt az üdvösségre vezetni, ha a szociális kérdést ignorálja és ehelyett a lelkek szokásos pasztorációjával foglalkozik." Arra utalt, hogy a szociális kérdés magát a keresztény hitet, a "depositum fidei"-t érinti, ezért az egyháznak saját szociális programmal kell jelentkeznie. A német püspökök időszzerű feladatát többek között a következő 7 pontban fogalmazta meg:

1. Az egyház támogassa a különféle munkásmozgalmakat és szervezeteket;
2. Az egyház írja elő a papképzésben a szociális és nemzetgazdasági tanulmányokat;
3. Az ipari plébániákon csak szociális téren képzett papok működhetnek;
4. A munkások kapjanak olyan lelki vezetőket, mint a tanoncifjúság számára Kolping Adolf volt;
5. Minden egyházmegyében legyen a munkáskérdés számára egy központi iroda és vezető;
6. A munkásoknak legyen saját sajtótermékeik;
7. Az évenkénti Katolikus Nagygyűlések foglalkozzanak hivatalból a szociális kérdéssel.

Ketteler átütő javaslatának hatására az egyház valóban rendszeresen kezdett foglalkozni a szociális kérdéssel. Az ő elméleti és gyakorlati indítása, párosulva az ún. Freiburgi Unió 1888-ban összeállított és XIII. Leó pápához eljuttatott, a szociális kérdés megoldására irányuló

emlékirata döntő mértékben járult hozzá a Rerum novarum kezdetű, 1891-ben megjelent első katolikus szociális körlevélhez.

Ha ennek eredményét a 40 év múlva megjelent Quadragesimo anno szociális enciklika tükrében mérlegeljük, akkor erre a következtetésre juthatunk:

Az egyháznak valóban sikerült megmozgatni a hívő társadalom jelentős rétegeit a szociális reformok irányába: Európa szerte születtek katolikus-keresztény egyesületek, társadalmi mozgalmak, szakszervezetek, keresztény jellegű politikai pártok, amelyek részleges sikerekről számolhatnak be. Különösen a német nyelvű területeken, de Belgiumban és Hollandiában is reális értékű szociális törvények és máig ható társadalmi-szakszervezeti mozgalmak születtek. Magyarországon, ha több évtizedes késéssel is, de Prohászka Ottokár, a későbbi székesfehérvári püspök és a nemzetközi tekintélyű győri tudós kanonok Giessweim Sándor indíttatására a századfordulón versenyképes keresztényszocialista erők szerveződtek párhuzamosan a szocialista, szociáldemokrata munkás-szerveződésekkel. A Rerum novarum nyomán elindult tudományos gondolkodás eredményeként megszületett az önálló keresztény társadalomtudomány. Az is bizonyítható, hogy a Rerum novarum tanítása érezte a hatását a nem keresztény társadalmi közegekben is. Ugyanakkor maga a Quadragesimo anno-t kibocsátó XI. Pius is jelezte, hogy a proletáriátus helyzetében nem következett be döntő változás, az elért eredmények viszonylagosak, az egyház és a munkásság viszonyában nem történt történelmi jelentőségű fordulat. A proletáriátus helyzetét a Quadragesimo anno 1931-ben így jellemezte: "Attól még, hogy a tömegnyomor, amelyet XIII. Leó olyan iszonyatosnak látott, ma nem annyira elterjedt jelenség, a figyelmeztetés nem veszítette el erejét és értelmét. A munkások helyzete valóban jobbra fordult és méltányosabb lett, különösen a fejlettebb és gazdagabb országokban, ahol már nem lehet azt mondani, hogy egytől- egyig minden munkás nyomorogna, vagy szenvedne a szegénységtől.

Mégis, mióta a modern technika és gyáripar igen nagy tempóban behatolt számos új régióba ... és ott gyökeret vert, azóta nincstelen proletárok száma hallatlanul megnőtt, s jajkiáltásuk a földről Istenhez száll. Számukat növeli a parasztok óriási serege, akik a létező legalacsonyabb életszínvonalon tengődnek, és egyáltalában nincs reményük, hogy valaha is egy darabka földet szerezhessenek.

Ha tehát nem teszünk megfelelően hatékony intézkedéseket, ők örökre a proletársors foglyai maradnak ... Ezért minden erővel és elszántsággal arra kell törekedni, hogy a megtermelt javak legalább ezentúl csak a méltányos arányban halmozódjanak fel a gazdagoknál, és megfelelő bőségben áramoljanak azok felé, akik megteremtik ezeket".

Nem mehetek az enciklikának az igazságos bérről szóló, figyelemre méltó fejtegetéseibe. A munka és a tőke egyenjogúságát hangsúlyozó elmélete és a hozzá fűzött további elemzés azonban a katolikus társadalomtan új koncepcióját vázolta fel és meghirdette az un. hivatásrendi társadalmat. Igaz ugyan, hogy a körlevél rámutatott az általa felvázolt és a fasiszta államok rendjével kapcsolatos hasonlatosságra és a különbség lényegére, de a hivatásrendiségről szóló tanítás nem tudta magát megszabadítani negatív megítélésétől. Jóllehet az enciklika számos javaslata hatott a gyakorlati életben, mint pl. a szolidaritás és szubszidiaritás elve, vagy a munkáskamarák gyakorlata. A 2. világháború eseményei is hozzájárultak ahhoz, hogy nem tudott kibontakozni az enciklika nyomán egy olyan változás, amely az egyház érdekéért tartaná számon azt a fejlődést, amely a munkásság és általában a munkavállalók szociális, gazdasági és jogi helyzetében Európában kimutatható. Magyarországi viszonylatban azonban ki kell emelnem, hogy számos ebbe az irányba ható társadalmi és szellemi tényező elősegítette, hogy a Quadragesimo anno nyomán a 30-as évek közepétől egy új reformkor körvonalai bontakoztak ki, amelyről Balogh Margit történész, szociológustól kapnak részletesebb képet. Itt röviden ennyit: részben a hivatalos egyház kezdeményezésére, részben attól függetlenül olyan katolikus társadalmi reformmozgalmak jöttek létre, amelyek végső kiteljesedését a háborús események megakadályozták. A Katolikus Legényegyletek Országos Testületének (KALOT) 1935-től kibontakozó több mint 3.000 helyi szervezete, félmillió tagja és 20 bentlakásos népfőiskolája, sajtója és aktivitása európai viszonylatban is egyedülálló jelenség volt. Ha ehhez hozzászámítjuk a KALOT lánytagozatát a KALÁSZ-t, az Egyházközségi Munkásszakosztályok, az EMSZO, mintegy 100.000-es munkástáborát, a Katolikus Iparosanoncok Országos Egyesületét, a bányászlelkészek, a munkás - és paraszt-mozgalmi lelkészek sorát, az ezek mögött álló szellemi és társadalmi erőt, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az egyház szociális tanítása Magyarországon sem hullott terméketlen földbe. És ha azt tapasztaljuk Európa nyugati felében ma már a jelentős munkanélküliség ellenére sem beszélhetünk a munkásság megoldatlan problémáiról, akkor azt is tudomásul kell vennünk, hogy az elért jóléti viszonyok kialakításában közvetlenül vagy közvetve benne van az első két szociális enciklika vetése is.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy az egyház társadalmi tanítása hozott-e történelmi fordulatot a munkássághoz fűződő viszonyában?

Más szavakkal, sikerült-e visszahódítani vagy megtérítenie az erős marxi-szocialista befolyás alatt álló munkásságot? Aligha adhatunk a kérdésre egyértelmű igenlő választ. De a maradéktalan tagadás sem felelne meg a történelmi valóságnak. Az egyértelmű válaszadás nehézsége, hogy ez a viszony Európában országoként változik. A keresztény szociális

mozgalmak, szakszervezetek, egyesületek, illetve a kereszténydemokrata és szociáldemokrata pártok, valamint a nemzetközi szakszervezeti szövetségek ma már Nyugat-Európában messzemenően gondoskodnak arról, hogy az alkotmányok, kormányok gazdaság-és szociálpolitikája beintegrálja a munkavállalók széles rétegét a polgárság státusába. És nem tagadható, hogy ebben jelentős szerepe van a pápák egymást követő szociális körleveleinek, a nyomukban kifejlődött keresztény társadalomtudománynak, illetve azok közvetlen vagy közvetett hatásának. Ugyanakkor a munkásság részese maradt annak a szekularizált közszellemnek, amely az intézményes egyházon kívül keresi emberi boldogulását egy fogyasztói társadalomban. Ez akkor is jellemző, ha nem hiányoznak a katolikus vagy keresztény, tehát ökumenikus jellegű munkásegységek, az általános, nem felekezeti jellegű szakszervezetek mellett vagy azokon belül, mint például Belgiumban, Hollandiában, Németországban, Svájcban vagy Ausztriában. Európának nyugati felében tehát az egyház és a munkásság viszonyának kérdése ma sem jelentkezik más jelleggel, mint a társadalom egyéb rétegeihez való kapcsolata, vagy hatásmechanizmusa.

Nem véletlen, hogy a katolikus egyház szociális körlevelei és a II. Vatikáni Zsinat határozatai is az ember egész személyiségét érintő kérdéseket állítják előtérbe, társadalmi helyzetétől függetlenül. A gazdasági és munkavégzési viszonyok rohamos változása, a nemzetközi integrációs folyamatok és a növekvő mobilitás felvetése az emberi személyiség sokoldalú veszélyeztetettségét. Erre reagált az egyház.

A Gaudium et spes , "Az egyház a világban" zsinati konstitúció a következőket mondja: „... egyre terjed a meggyőződés, hogy az emberiségnek nemcsak a teremtett dolgokon lehet és kell egyre győzedelmesebben uralkodnia. További feladata is van: meg kell szerveznie egy olyan politikai, társadalmi és gazdasági rendet, amely egyre alkalmasabban szolgálja az embert és lehetőséget ad mind az egyénnek, mind a csoportok számára, hogy érvényre juttassák és kibontakoztassák tulajdon méltóságukat”.

Az idők jelei megváltoztak. Igaz ugyan, hogy a munkavállalói és munkaadói érdekviszonyok folyamatos egyeztetése változatlanul feladata a világi hívőknek a megfelelő szervezetekben. Ez a hivatás azonban a nemzeti kereteken túl már a nemzetközi viszonyok a sokat emlegetett globalitás perspektívájában hárul rájuk: ez pedig új kihívásokat jelent a zsinat utáni egyház, Isten vándorló népe számára. Míg a Rerum novarum tanítása továbbra is érvényes a harmadik világ népeinek életében, - részben a mai kelet- közép-európai viszonyok között is - , addig a mi térségünkben új kihívásoknak is meg kell felelni. Úgy gondolom, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar "Igazságosabb és testvériesebb világot" című körlevele érzékelteti azokat az új válságjelenségeket, illetve megoldásra váró problémákat, amelyek elfoglalják a

kizárólag munkásérdekekre irányuló egyházi megnyilatkozások helyét. Ez nem jelenti azt, hogy az egyház és a munkásság viszonya történelmi jelentőségű megoldást nyert. Sokkal inkább azt jelzi, hogy az egyház figyelme az egész szekularizált társadalom kihívásaira igyekszik válaszolni és üzenete a munkavállalói társadalom sokkal általánosabb, az emberi mivoltát, személyiségének lényegét érintő veszélyek elhárítására irányul.

Kovács K. Zoltán

Szerkesztette, ellenőrizte Szényei Réka Nóra 2014.05.15